

2-qism.

**ALISHER NAVOIYNING “MUHOKAMAT UL-LUG‘ATAYN” ASARIDA KELTIRILGAN
YUZTA FE‘LLARNING SEMANTIK TARAQQIYOTI.****Umarova Nargiza Rustamovna***Farg‘ona davlat universiteti filologiya fanlari doktori, dotsen***Mahmudova Nafosatxon Eminjon qizi***Farg‘ona davlat universiteti magistranti.*

Annatatsiya: *Ushbu maqolada “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari va uning tadqiqi tog‘risida hamda ushbu asarda keltirilgan yuzta fe‘llarning semantic (ma‘no) taraqqiyoti haqida fikr yuritilib, yuqoridagi masala yuzasidan tilshunos olimlar va pedagoglarning ilmiy qarashlariga subyektiv munosabat bildirilgan.*

Kalit so‘z. *Til, tilshunoslik, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, fe‘l, semantika, ma‘no, yig‘lamoq, siqtamoq, ichmoq, tomshimoq, sipqormoq.*

**THE SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE HUNDRED VERBS PRESENTED IN THE
WORK OF ALISHER NAVOIY “MUHOKAMAT UL-LUG‘ATAYN”.**

Annatation: *In this article, the work “Muhokamat ul-lug‘atayn” and its research work, as well as the semantic (meaning) development of the hundred verbs presented in this work, subjective attitude to the scientific views of linguists and educators on the above issue was expressed.*

Key words. *Language, linguistics, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, verb, semantics, meaning, tear, squeeze, drink, drip, ripen.*

**СЕМАНТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТА ГЛАГОЛОВ ПРИВЕДЕННЫХ В ТРУДЕ
АЛИШЕРА НАВОИ «МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН»**

Аннотация: *В этой статье рассматриваются семантическое развитие сотен глаголов, описанных в труде «Мухокамаат ул-лугатайн» и его исследовании, а также субъективное отношение к научным взглядам ученых-лингвистов и педагогов по этому вопросу.*

Ключевые слова. *Язык, языкознание, «Мухокамаат ул-лугатайн», глагол, семантика, значение, плакать, пить.*

KIRISH.

Til inson tomonidan yaratilgan va unga yaratgan tomonidan hadya etilgan eng buyuk ne‘mat. Til bor ekan aloqa bor, tarix bor, madaniyat va ma‘naviyat bor.

Mustaqillika erishganimizdan so'ng barcha sohalar kabi tilshunoslikda ham bir qator o'zgarishlar sodir bo'ldi. Tilshunoslik izchil darajada rivojlandi.

Yosh avlodni ulug' mutafakkirlarimiz va ular yaratgan asarlarga bo'lgan hurmat, mehr muhabbat ruhida tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri desak aslo adashmagan bo'lamiz. Alisher Navoiy ham o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida ham o'z ona tiliga bo'lgan cheksiz mehr muhabbatini va turk tilini boshqa tillardan aslo qolishmasligini ayrim o'rinlarda esa fors tilidan ustun turishini misollar asosida isbotlab bergan. "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida keltirilgan yuzta fe'llarning sinonimlarini berib o'tgan va bu fe'llarning fors tilida bitta so'z bilangina ifodalanishini yozib o'tadi. Ushbu fe'llarning semantik jihatdan taraqqiyoti ishimizning obyektini hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yevropa tilshunosligida "Muhokamat ul-lug'atayn" asarini o'rganilishi yuzasidan juda ko'p tilshunos olimlar o'z fikr va mulohazalarini bildirib o'tganlar. Ular quidagilar: Katremer Eten Mark (1782-1857), M.Belen (1817-1877), German Vamberi, Robert Devereks, M.Nikitskiy, A.Bellen, E.G.Braun, E.J.Gibb, I.R.Ishitman, V.V.Bartlovlar. Yevropa tilshunosligida birinchi marta "Muhokamat ul-lug'atayn" fransuz sharqshunosi M.Katremer tomonidan o'rganilgan va nashr etilgan edi. Katremer Eten Mark (1782-1857) Parijda 1841 yili chop etilgan "SHarqiy turk xrestomatiyasi, Amir Ali SHerning bir necha asarlaridan... tashkil topgan. Nashr etuvchi M.Katremer, I qism"¹ deb nomlanuvchi kitobining 1-39-betlarida "Muhokamat ul-lug'atayn"ning Parij qo'lyozmasi bosib chiqarildi.

M.Katremerning "Sharqiy-turk xrestomatiyasi" navoiyshunoslik faniga qo'shilgan kata hissa edi.

"Muhokamat ul-lug'atayn"ning mo'tabar qo'lyozma nusxalari kam bo'lganligi sababli keying yillarda ham navoiyshunoslar M.katremer nashriga murojaat qilib kelmoqdalar. Navoiy asarining bir asr keying nashrlari va shu asar nushasida yaratilgan bir qator ishlar² ham fransuz olimining 1841-yilgi nashriga asoslanib yozilgan. Buning sababi qadimgi, e'tiborli qo'lyozmalarning yo'qligi: shu kungacha UzFA Sharqshunoslik institute fondida "Muhokamat ul-lug'atayn"ning faqat 1941-yili Toshkentda Ibodulla Odilov tomonidan ko'chirilgan birgina qo'lyozma nusxasi saqlanayapti³

XIX asr fransuz navoiyshunosligida "Muhokamat ul-lug'atayn"ni yuqori baholagan birgina M.Katremer emasdi. Navoiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan ishlari bilan tanilgan fransuz olimi M.Belen (1817-1877) Parijda chiqarilgan "Osiyo jurnali" ("Jurnal aziatik") da Navoiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlarida "Muhokamat ul-lug'atayn"ga yuqori baho beradi. Navoiy "turkiy tilning ustunligini rad

¹ CHrestomatie en turk oriental. Contenanat plusieurs ouvrages de IEmir Alitchir.....publies par M.Quatremere, I-er Fasc., Paris, 1841, p.1-39.

² Qarang: Eliser Navaij, Muhokamatul-lugatain, UzSSR goslitizdat. Taskent. 1940;

Усманов А муҳокамат ал-лугатайн Алишера Навои в аспекте его борьбы за узбекский язык и узбекскую литературу. Ташкент. 1948;

³ Munirov Q, Nosirov A. Alisher Navoiy qo'lyozma asarlari katalogi. Toshkent, 1970, 51-bet

etib bo'lmaydigan dalillar bilan ochiq oydin asoslab ,shu tilda (o'z asarlarini) yozdi va vatanparvarlikka asos soldi.”⁴

Vengriyalik mashhur sharqshunos German Vamberi ha Navoiyningb ona tili uchun qilgan xizmatlarini yuqori baholagandi.⁵

1897 yili bu asrning Istanbul nashri maydonga keldi.Istanbuldagi “Iqdom” gazetasining noshiri Ahmad Jovid mazkur asarni Mahmud ibn Mavlono Valad tomonidan turk tiliga qilingan tarjimasi va Najib Osim yozgan Navoiy biografiyasi bilan birgalikda chop etgan.⁶

Bu asar Turkiyada keyinchalik Ishoq Rifat Ishitman tomonidan turkcha tarjimasi bilan 1941-yili Turk dil kurumi orqali Anqarada nashr etildi.⁷

Taniqli sharqshunos, asli Eron Ozorbayjonidan chiqqan Italyaning Neapol shahar Universiteti sharqshunoslik fakultetida(1952-1954),Kembrij universiteti, keyinchalik London universiteti qoshidagi Sharqshunoslik va Afrikashunoslik maktabidadars bergan (1968-1971) Turxon Ganjaiy “Muhokamat ul-lug‘atayn”ni fors tiliga tarjima qilib,1946 yilda Tehronda bosib chiqqan.

“Muhokamat ul-lug‘atayn”ning eng mukammal tarjimasi va nashri Robert Devereks nomi bilan bog‘liqdir. “Muhokamat ul-lug‘atayn”ning inglizcha tarjimasini kirish va izohlar bilan dastlab Londonda chiqadigan”Musulmon dunyosi” jurnalining 1964 va 1965 yil sonlarida nashr ettirgan.⁸Jurnaldaasarning asl O‘zbekcha qo‘lyozma nusxasi berilmagan .1966 yili bu asar “Mir Ali Sher.”Muhokamat ul-lug‘atayn”.Kirish,tarjima vaizohlar Robert Devereksniki”⁹ nomi bilan Leyden shahridagi E.J.Brill nashriyotidabosmadan chiqdi.Bu ish kirish,ingliz tiliga to‘la tarjima, izohlar hamda qo‘lyozma ilovasidan iborat.

Mazkur nashrning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki , unga “Muhokamat ul-lug‘atayn”ning M.Katremer 1841 yili e‘lon qilgan Parij qo‘lyozmasi ham ilova qilingan.M.Katremer nashridaqanday bo‘lsa R.Devereks nashridaham shundayligicha (1-39betlar) qo‘lyozma o‘quvchilargataqdim etilgan.

Robert Devereks asarni bevosita o‘zbek tilidan tarjima qilgan. Tekstda uchraydigan arabcha va forscha jumlar,baytlarni ingliz tiliga Konstantin Diaglou va Ned Koenlar tarjima qilishgan.

Bu ishni yaratishda R.Devereks navoiyshunoslikka oid juda ko‘p asarlar bilan tanishib chiqqan .M.Nikitskiy ,A.Bellen,E.G.Braun, E.J.Gibb,I.R.Ishitman,V.V.Bartlovlarning tadqiqotlari shular jumlasidandir.U hatto Olim Usmonovning rus tilida chiqqan(Мухокама т ал-лугатайн Алишера Навои в

⁴Belim M.Notice biographique et litteraire sur Mir Ali-Schir Nevaii.- Journal Asiatique,s.V,t.XVII,Paris,1861,p 221-222

⁵ Вамбери Г. История Бохары... Петербург.1873.c.273

⁶ “Iqdom” kutubxonasi”turkumida hijriy 1315 yili (1897k1898)Istanbulda chiqqan, 104-bet.Mazkur kitobning 3-37 betlarida A.Belen ishlaridan foydalanib yozilgan Navoiy biografiyasi berilgan,39-68-betlarida “Muhokamat ul-lug‘atayn”ning turkchaga o‘girilgan varianti va nihoyat 69-104- betlardaasrning teksti ilova qilingan .

⁷ Nevai Aliser Muhakemet ul-lugateyn.Simdiki dile cev .Ishak Refet Isitman.Ankara ,1941.Turk Dil Kurumu,303 p.

⁸ The Muslim World. 1964,vol.LIV № 4,p.270-287; 1965,vol.LV,№ 1p.28-45.

⁹ “Muhokamat al-Lughatain” by Mir Ali Shir .Introduktion ,translation and notes by Robert Devereux.Leiden,E.j.Brill,1966,p XII+46+39

аспекте его борьбы за узбекский язык и узбекскую литературу”). tadqiqotini eslatib o'tib bunda “Muhokamat ul-lug‘atayn” ning tarjimasini berilmaganligini alohida qayd etadi. Mazkur ishning kirish qismida R. Devereks Navoiyning hayoti va ijodiga oid fikrlarni bayon qilgan.

XIX va XX asr boshlarida yevropa navoiyshunosligida (Katremerdan Belengacha, Vamberidan Braun, Bartoldgacha) shoir biografiyasi va asarlari qisman o'rganilgan, lekin uning ijodi o'zining to'la va to'kis bahosini olmagan edi. Yevropalik bir qator tadqiqotchilar Navoiyni faqat fan, adabiyot, madaniyat homiysi sifatida ulug'laganlar. D. Devereks bu fikrni bir yoqlama ekanligini alohida ta'kidlab shunday deydi: “Fors adabiyotiga bag'ishlangan ishida E. Braun Navoiy haqida fikr yuritib, yozgandi.” uni (Navoiy - X.I) so'zsiz o'z davri va vatanining birinchi homiysi, deb baholash mumkin”¹⁰. “Bu bahoni albatta qabul qilsa bo'ladi, chunki Navoiy haqiqatdan ham san'atning homiysi, talantli adiblarning ustoz va himoyachisi edi. Biroq Braun bergan bu xarakteristika ko'pqirrali Alisherning turli qiziqishlari va sarmahsul ijodini baholashga ojizlik qiladi”. - R. Devereks shunday xulosaga keladi. - “u (Alisher - X.G) faqatsan'at himoyachisigina emas, balki nasrda ham, nazmda ham dong'I ketgan yozuvchi, shoir, tarixchi, tanqidchi, shuningdek iqtidorli rassom, cholg'uvchi, bastakor hamdir. Bu kunga kelib u (Navoiy - X.G.) chig'atoy¹¹ shariyatining o'ziga hos qaytarilmas, original maktabining yaratuvchisi sifatidan olindi”¹².

R. Devereks Navoiyning o'zbek tili va adabiyotining rivojiga qoshgan hissasi bundan ham chuqurroq ekanligi xususida to'xtalib, “Muhokamat ul-lug‘atayn”ning yozilishi tarixi, uning ichki tuzilishi, tilimizning taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri ustida keng fikr bayon qiladi.

R. Devereks Navoiyga “juda ham kuchli vatanparvar va xalqini sevuvchi” sifatida baho beradi hamda ingliz tarixchisi Jeffri Lyuisning Navoiy haqidagi fikrini keltiradi: “Uni (Navoiy - X.I) tola ma'noda turkiy xalqlarning Choseri deb atash mumkin. U turkiy xalq tilining adabiy til uchun xizmat eta olishini isbot qilgan va (asarlari X.I) namoyish etgan va turkiy tilde so'zlashuvchi barcha o'lkalarda o'zining kata ta'sirini o'tkazgan birinchi buyuk shoirdir”¹³.

R. Devereksning ulug' shoir haqida yozganlari orasida xato fikrlar ham mavjud. Masalan: 1) R. Devereks xato ravishda “Lison ut-tayr”ni Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” asarining tarjimasini deb sanaydi¹⁴; 2) R. Devereks “Navoiyning so'zidan shu narsa kelib chiqadiki, u Xuloguni turk xisoblagan. Xuloguni asli mo'g'ul, turk emas...”¹⁵, - deb Navoiyni to'g'irlamoqchi bo'ladi. Navoiy “Muhokamat ul-

¹⁰ Browne E.G.A History of Persian literature under the Tartar dominion, Cembridge, 1920.p.505

¹¹ R. Deverekskiyning o'zi “Navoiy turkiy deb yozgan, chig'atoy, deb qo'llamagan” desa ham (shu asar, Xbet), o'zi “chig'atoy” terminini ishlatgan.

¹² O'sha asar IX bet

¹³ Geoffrey Levis. The Emergence of Modern Turkey. London, 1961, p.325.

¹⁴ R. Devereksning ko'rsatilgan asari XXIX bet

¹⁵ O'sha asar XXXXI

lug‘atayn”da”Xuloguxon zamoni haqida gapirib o‘tgan, hech bir yerda xuloguni turk demagan”. Asar tekstiga murojaat qilamiz:

“To mulk arab va sort salotinidin turk xonlarg‘a intiqol topti, Xuloguxon zamonidin sultoni sohibqiron Temur Ko‘ragon zamonidin farzandi xalafi Shohruh sultonning zamonining oxirig‘acha turk tili bilan shuaro paydo bo‘ldilar”¹⁶.

Bu masalada R. Devereksning noxaqligi keltirilgan parchadan ham ko‘rinib turibdi.

“Muhokamat ul-lug‘atayn” ingliz tiliga to‘la, mukammal tarjima qilingan. O‘zbek tilidagi she‘riy parchalarning, baytlarning, avval lotin harflari bilan transliteratsiyasi, so‘ngra qavs ichida so‘zma-so‘z tarjimasi berilgan.

Ingliz tiliga qiingan tarjimada bir talay xatolar stilistik chalkashliklar mavjud. Masalan:

1) “Muhokamat ul-lug‘atayn” da yozilgan:

“Bu se‘rg‘a hazrati Mahdumiy Nuran javob aytibdurlar va otin” Lujjat ul-asror” bitibdurlar”(14,22). Bu gap ingliz tilida uslub saqlanmagan holda ag‘darilgan:

“Jomiy bu she‘rga javob tariqasida “Lujjat al-asror” (“Sirlar teranligi”)ni yozdi, deb[“Jami wrote Lujjat al asrar (Abyss of Secrets) in reply to this poem”](inglizcha nashr., p.32). Agar tarjimoni inglizcha tarjimasida ham Hazrati Mahdumiy Nuranni qoldirib, izoh berganida to‘g‘ri bo‘lardi. Shu jumlaning ruscha tarjimasida boshqa yo‘ldan borilgan:”На этот стих уго святейшество служит света Джами дал ответ закончив сочинение под названием»Глубины тайн»(«Лужжат ул-асроп»)(ruscha nashr, X tom, 128);

2) R. Devereks bir qator iboralarni, sharq tasavvufiga oid so‘zlarni tarjima qilishda oqsagan : Masalan:

Hajr anduhida bo‘xsabmen, bila olman netay,

May ilojimdur qo‘pib dayri fanog‘a azm etay.(14.109)

Inglizchada dayri fanog‘a iborasi vino dukoniga deb noto‘g‘ri tarjima qilingan.

Bu ibora asarning ruscha tarjimasida yaxshi chiqqan: «Находясь в тоске от разлуки с любимой я не знаю что мне делает. Вино- мое лекарство возму да и пойду в кабачок небытия»(112);3

3) Shu toifadagi xatolarga yana bir misol: zohid so‘zi ingliz tiliga so‘fi deb tarjima qilingan;

4) Ayrim o‘rinlarda ba‘zi jumlar atayn tarjima qilinmagan, tushurib qoldirilgan. Masalan, Navoiy ingramoq va singramoq fe‘llari haqidayozib misol tariqasida bir bayt keltiradi va yozadi;

Forsida bu mazmunki bo‘lmag‘ay, shoir ne chora qilg‘ay?(14.110). Inglizcha tarjimada bu mazmun yo‘q.

Shu o‘rinda men ham o‘z fikrimni bildirib o‘tmoqchiman. Inglizcha tarjimada ingramoq va singramoq fe‘llari atayn tushirib qoldirilgan emas bizning tilshunosligimizda lakun termini mavjud bo‘lib lacuna so‘zining ma‘nosi “Muqobilsiz

¹⁶ Alisher Navoiy Asarlar. O‘n besh tomlik .14-tom. Toshkent, 1967, 228-bet

leksika” yani bir tilde mavjud bo’lgan leksemalarni boshqa bir tilde o’zining muqobilini topa olmasligi. Trjimon shu o’rinda turk tilidagi ingramoq va singramoq fe’llarini ingliz tilidagi o’z muqobilini topa olmaganligi sababli shu misralarni tarjima qilmagan bo’lishi mumkin. To’g’ri siz balki ingramoq va singramoq fe’llarini o’rniga ingliz tilidagi yig’lamoq”cryin” fe’lidan foydalansa ham bo;lardi deyishingiz mumkin lekin bu asarning badiiy va semantic jihatdan qiymatini pasaytirib yuborishi mumkin edi.

5) Ayrim so’z, brikmalar ma’nosini tushunib yetmaganligi sababli noto’g’ri tarjima qilgan. Masalan:

Ul oyki kula-kula qirog’latti meni,

Yig’latti meni demayki siqtatti meni(14.110), -baytdagi qirog’latti so’zini R. Devereks ingliz tiliga sochimni oqartirdi deb tarjima qilgan:

That darling laughingly turned my hair white,

She not only made my cry, she made me mon(11).

Qirog’latmoq Navoiy asarlarida chetlatmoq ma’nosida kelgan.

Ruscha tarjimasida bu fe’l отстранить deb to’g’ri berilgan:

Та луна, что меня остранила, смеясь

Заставила меня не то чтобы плакать, а даже стонать (113).

Bu ro’yxatni yana davom ettirish mumkin, lekin shuni alohida takidlash lozimki, Sanab o’tilgan ayrimo’rinlardan qat’iy nazar, “Muhokamat ul-lug’atayn” tarjimasida asosan halolik bilan, chuqur mulohaza yuritib amalga oshirilgan.

Robert Devereks Alisher Navoiy keltirgan 100 ta fe’lning har birini ma’no nozikliklarini saqlagan holda ingliz tiliga tarjima qilib bergan (Ruscha tarjimasida tarjimon A. Malexova bu so’zlarni ruscha ekvivalentini bermagan. -111).

Shu o’rinda shuni ham ta’kidlab o’tish joizki muallif o’z fikriga o’zi qarshi bo’lgan o’rinlarni ham borligi ishimiz davomida ma’lum bo’ldi, yuqorida keltirilgan Ingramoq va singramoq fe’llari ham shu 100 ta fe’l tarkibiga kiritilgan ularni esa muallif ingliz tiliga qilingan tarjimasida ataylab tashlab ketilgan degan fikrni bildirib o’tgan edi demak muallifda fikrlar antitezasi paydo bo’lgan ekan. Bu o’rinlar ataylab emas ingliz tilidagi o’z muqobilini topa olmaganligi sababli tashlab ketilgan degan fikr o’rinli hisoblanadi.

R. Devereks juda ham sinchkov, keng qamrovli olim. U “Muhokamat ul-lug’atayn” dagi hali o’z yechimini topmagan ayrim masalalarga to’xtalib, foydali fikrlarni bayon qilgan. Masalan:

1. Ma’lumki, “Muhokamat ul-lug’atayn” da 100 ta fe’l keltirilib, ularning ishlatilishi, ma’no nozikliklari misollar bilan ko’rsatib berilgan. Biroq bu so’zlar Navoiyning yozishiga ko’ra 100 ta, aslida Parij qo’lyozmasida ham, shu kungacha bosib chiqarilgan nashrlarda ham 99 ta. Qo’qon litografik bosmasida esa 98 ta ekan.

R. Devereks bu jumboqqa javob axtarib, bir to’xtamga keladi: Navoiy izoh bergan so’zlarning bir nechtasi masalan, siqtamoq, qimsanmoq, telmurmoq, yasanmoq va bezanmoq fe’l so’zlar ro’yxatga kirmay qolgan. Uning fikricha, 100-so’z man shularning

biri bo'lishi kerak¹⁷. R. Devereksning bu fikri mantiqan to'g'ri bo'lishi mumkin ammo ishimiz davomida tushurib qoldirilgan 100-fe'l qaysi ekanligini ham aniqlaymiz.

2. "Muhokamat ul-lug'atayn" ning oxirrog'ida Navoiy yozadi: "Yana Mir Xisravning "Mir'ot us-safo" otlig' qasidasig'akim, xalloqulmaoniy Xoqoniy Shervoniy tatabbu qilbdur va matlai budurkim..."(14.123).

Navoiyning bu fikrini, yani Mir Xusravning "Mir'ot us-safo" nomli qasidasiga Xoqoniy Shervoniy tatabbu yozganligini R. Devereks notug'ri, Naavoiyning xatosi, deb hisoblaydi:

"Navoiy bu yerda xato qilgan. Chunki Xoqoniy 1186-yili vafot etgan va Mir Xusrav esa 1253-yilgacha tug'ilmagan edi. Demak Naavoiy nisbat bergan narsalarni Xoqoniy qilishi mumkin emasdi"¹⁸

R. Devereks keltirgan bu faktik dalildan ko'z yumib bo'lmaydi. Lekin bu holni "Navoiyning xatosi" deyishga hech qanday asos yo'q. Chunki Navoiy Xoqoniy bilan Xisrav Dehlaviy davri, asarlari tarixini bilmasligi va bu masalada xato qilishi mumkinligi aqlga sig'maydi.

Navoiy Nizomiy va Xisrav Dehlaviy asarlari bilan yoshlik yillaridan boshlab tanish bo'lgan, ulardan ilhomlangan.

Xisrav Dehlaviy asarlaridan ilhomlangan Alisher Navoiy uning g'azallariga 33 ta javob-tatabbu yozganligi aniq¹⁹. Navoiychalik Xisrav Dehlaviy va Xoqoniy ijodini yaxshi bilgan shoir o'zbek adabiyoti tarixida kam uchraydi.

Bizning fikrimizcha R. Devereks ko'rsatib o'tgan xatolik qadimgi qo'lyozmadagi xattotyo'l qo'ygan chalkashlik oqibatidir.

R. Devereks "Muhokamat ul-lug'atayn" haqidagi fikrini ushbu so'zlar bilan xulosalaydi:

"Filolog va lingvistlar uchun bu asar sintaksis, leksika va semantika sohalari bo'yicha bebeho manba hisoblanadi. Shu sababli, agar boshqa sabablar ham demasak, albatta tanishib chiqqan bo'lishi shart (XI)".

"Muhokamat ul-lug'atayn"ning yangi to'ldirilgan nashrini tayyorlashda Robert Devereks tadqiqotini ham e'tiborga olish zarur.²⁰

"Muhokamat ul-lug'atayn" asarining O'zbek tilshunoslari tomonidan o'rganilishi. Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asarini o'rganilishi yuzasidan juda ko'p tilshunos olimlarning fikr va mulohazalari mavjud bo'lib biz hozirgi ishimizda ularning ba'zilarini ishlaridan foydalanishni lozim deb topdik. Ular quidagilar A. Nurmonov, N. Mahmudov, A. G'ulomov, X. Doniyorov, B. Yoriyev va A. Xojiyevlar. Hususan Abdulhamid Nurmonov quidagi fikrlarni berib o'tadi. Alisher Navoiy o'z ona tilida badiiy ijod qilish, ona tilining butun go'zalligi, tarovatini amalda ko'rsatib berish bilangina cheklanib qolmadi. Ona tilini o'sha davrda badiiy adabiyot

¹⁷ O'sha asar, IX bet

¹⁸ O'sha asar, XXXII bet

¹⁹ Bu haqda qarang: Musaev B. Amir Xisrav Dehlaviy va Alisher Navoiy. - "Sharq yulduzi", 1968, 5-son, 220-bet.

²⁰ Xayrulla Ismatullayev "Muhokamat ul-lug'atayn" ning chet ellarda o'rganilishi" "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali 1988, 4-nashr, 54-58-betlar

uchun an'ana bo'lib qolgan fors tiliga qiyoslab bu tildan hech qolishmasligini, hatto ba'zi o'rinlarda ustunroq turishini ilmiy jihatdan ha isbotlab bermoqni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Ana shu maqsadda 1499 yilda ikki til muhokamasiga-ikki tilning chog'ishtirma grammatikasiga bag'ishlanga maxsus asarni-“Muhokamat ul-lug'atayn” asarini yaratdi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki Alisher Navoiy o'z ona tilining tom ma'nodagi himoyachisi deb atashimiz joiz bo'ladi. A, Navoiyning turk va art tillarining leksik-morfologik, fonetik imkoniyatlari xususidagi fikrlarni muqoyasa qilib shuni aytish zarurki, shoir shu o'rinda ham o'z ona tilining fidoiysi va jonkuyar tilshunosi sifatida ona tilimizning imkoniyatlari :so'z boyligi, morfologik vositalarning ko'pligi, fonetik uslubiy bo'yoqdorligini namoyish etdi.

Alisher Navoiy o'zining “Muhokamat ul-lug'atayn” asarini ona tilisiga bo'lgan yuksak muhabbati va hurmati yuzasidan juda mukammal qilib yaratdi. Bu mukammal asar yosh avlodni tilga xurmat, muhabbat ruhida tarbiyalay olishi bilan barcha asarlardan ustun turadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

¹ CHrestomatie en turk oriental. Contenanat plusieurs ouvrages de IEmir Alitchir...., publies par M. Quatremere, I-er Fasc., Paris, 1841, p.1-39.

¹ Qarang: Eliser Navaij, Muhokamatul-lugatain, UzSSR goslitizdat. Taskent. 1940;

Усманов А мухокамат ал-лугатайн Алишера Навои в аспекте его борьбы за узбекский язык и узбекскую литературу. Ташкент. 1948;

¹ Munirov Q, Nosirov A. Alisher Navoiy qo'lyozma asarlari katalogi. Toshkent, 1970, 51-bet

¹ Belim M. Notice biographique et litteraire sur Mir Ali-Schir Nevaii.- Journal Asiatique, s. V, t. XVII, Paris, 1861, p 221-222

¹ Вамбери Г. История Бохары... Петербург. 1873. с.273

¹ “Iqdom” kutubxonasi” turkumida hijriy 1315 yili (1897k1898) Istanbulda chiqqan, 104-bet. Mazkur kitobning 3-37 betlarida A. Belen ishlaridan foydalanib yozilgan Navoiy biografiyasi berilgan, 39-68-betlarida “Muhokamat ul-lug'atayn” ning turkchaga o'girilgan varianti va nihoyat 69-104- betlarda asrning teksti ilova qilingan .

¹ Nevai Aliser Muhakemet ul-lugateyn. Simdiki dile cev .Ishak Refet Isitman. Ankara, 1941. Turk Dil Kurumu, 303 p.

¹ The Muslim World. 1964, vol. LIV № 4, p.270-287; 1965, vol. LV, № 1p.28-45.

¹ “Muhokamat al-Lughatain” by Mir Ali Shir .Introduktion ,translation and notes by Robert Devereux. Leiden, E.j. Brill, 1966, p XII+46+39

¹ Browne E.G. A History of Persian literature under the Tartar dominion, Cembriidge, 1920. p.505

¹ R.Deverekskiyning o'zi "Navoiy turkiy deb yozgan,chig'atoy,deb qo'llamagan"desa ham (shu asar,Xbet),o'zi "chig'atoy" terminini ishlatgan.

¹ O'sha asar IX bet

¹ Geoffrey Levis.The Emergence of Modern Turkey.London,1961,p.325.

¹ R.Devereksning ko'rsatilgan asari XXIX bet

¹ O'sha asar XXXXI

¹ Alisher Navoiy Asarlar.O'n besh tomlik .14-tom.Toshkent,1967,228-bet

¹ O'sha asar,IX bet

¹ O'sha asar,XXXII bet

¹ Bu haqda qarang: Musaev B.Amir Xisrav Dehlaviy va Alisher Navoiy.-"Sharq yulduzi",1968,5-son,220-bet.

¹ Xayrulla Ismatullayev ""Muhokamat ul-lug'atayn ""ning chet ellarda o'rganilishi" "O'zbek tili va adabiyoti " jurnali 1988,4-nashr,54